

KAM TA'MINLANGAN OILA FARZANDLARIDA SHAXSIY VA VAZIYATLI XAVOTIRNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

M.B.Olimova¹

1. University of Business and Science Toshkent filiali o'qituvchisi

Mas'ul muallif: Olimova Maxfuza Bobir qizi, University of Business and Science Toshkent filiali o'qituvchisi.

e-mail:
olimovamahfuza95@gmail.com

Accepted: 19 Sentabr 2026

Published: 19 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Olimova, M. B. KAM TA'MINLANGAN OILA FARZANDLARIDA SHAXSIY VA VAZIYATLI XAVOTIRNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI / M. B. Olimova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 1. — B. 360–362.

Annotatsiya. Ushbu maqolada kam ta'minlangan oila farzandlarida shaxsiy va vaziyatli xavotirning namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda oilaning moddiy-iqtisodiy sharoiti bolalarning hissiy holati va xavotir darajasiga ta'sir etuvchi muhim psixologik omillardan biri sifatida ko'rib chiqilgan. Shaxsiy xavotir bolaning nisbatan barqaror individual-psixologik xususiyati sifatida, vaziyatli xavotir esa muayyan stressli vaziyatlarga javoban yuzaga keluvchi vaqtinchalik hissiy holat sifatida talqin etilgan.

Kalit so'zlar: kam ta'minlangan oila, shaxsiy xavotir, vaziyatli xavotir, xavotir darajasi, hissiy holat, hissiy barqarorlik, psixologik moslashuv, stress, psixologik qo'llab-quvvatlash, psixologik chidamlilik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОЙ И СИТУАТИВНОЙ ТРЕВОЖНОСТИ У ДЕТЕЙ ИЗ МАЛООБЕСПЕЧЕННЫХ СЕМЕЙ

Аннотация. В данной статье проанализированы психологические особенности проявления личностной и ситуативной тревожности у детей из малообеспеченных семей. В исследовании материально-экономическое положение семьи рассматривается как один из значимых психологических факторов, влияющих на эмоциональное состояние детей и уровень их тревожности. Личностная тревожность рассматривается как относительно устойчивое индивидуально-психологическое свойство ребёнка, тогда как ситуативная тревожность трактуется как временное эмоциональное состояние, возникающее в ответ на определённые стрессовые ситуации.

Ключевые слова: малообеспеченная семья, личностная тревожность, ситуативная тревожность, уровень тревожности, эмоциональное состояние, эмоциональная устойчивость, психологическая адаптация, стресс, психологическая поддержка, психологическая резильентность.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONAL AND SITUATIONAL ANXIETY IN CHILDREN FROM LOW-INCOME FAMILIES

Abstract. This article analyzes the psychological characteristics of personal and situational anxiety among children from low-income families. The study considers the family's socioeconomic conditions as one of the significant psychological factors influencing children's emotional states and levels of anxiety. Personal anxiety is conceptualized as a relatively stable individual psychological characteristic of the child, whereas situational anxiety is interpreted as a temporary emotional state that emerges in response to specific stressful situations.

Keywords: low-income family, personal anxiety, situational anxiety, anxiety level, emotional state, emotional stability, psychological adaptation, stress, psychological support, psychological resilience.

Kirish. Bugungi kunda bolalar va o'smirlarning psixologik rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy va oilaviy omillarni o'rganish psixologiya fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oilaning moddiy-iqtisodiy sharoiti bolaning emotsional holati, o'ziga bo'lgan munosabati, atrofdagilar bilan muloqoti va turli hayotiy vaziyatlarga moslashish jarayoniga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kam ta'minlangan oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar kundalik hayotda moddiy cheklovlar, ijtimoiy imkoniyatlarning chegaralanganligi, ota-onalarning bandligi yoki oiladagi psixologik zo'riqish kabi omillarga duch kelishi ehtimoli mavjud. Bunday sharoitlar bolaning xavfsizlik hissi va kelajakka bo'lgan munosabatida o'ziga xos psixologik kechinmalarni yuzaga keltirishi mumkin.

Xavotir shaxsning real yoki taxmin qilinayotgan xavf, noaniqlik va psixologik bosim sharoitida namoyon bo'ladigan murakkab emotsional holatlaridan biridir. Psixologiyada xavotir odatda shaxsning nisbatan barqaror xususiyati sifatida namoyon bo'ladigan shaxsiy xavotir hamda muayyan vaziyat ta'sirida yuzaga keladigan vaziyatli xavotir shakllarida o'rganiladi. Shaxsiy xavotir insonning turli vaziyatlarni xavfli yoki tahdidli deb qabul

qilishga moyilligi bilan bog'liq bo'lsa, vaziyatli xavotir konkret sharoit, hodisa yoki muayyan psixologik ta'sir natijasida yuzaga keladigan vaqtinchalik emotsional holatni anglatadi. Mazkur ikki ko'rsatkichning o'zaro munosabati bolaning psixologik holatini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Kam ta'minlangan oilalar farzandlarida xavotirning shakllanishi faqat moddiy omillar bilan izohlanmasligi lozim. Oiladagi emotsional muhit, ota-onalar va farzand o'rtasidagi munosabatlar, tarbiya uslubi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi, tengdoshlar bilan munosabatlar, ta'lim muhiti va bolaning individual-psixologik xususiyatlari ham mazkur jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Bir xil ijtimoiy sharoitda bo'lgan bolalarning xavotir darajasi turlicha bo'lishi mumkin. Bu esa bolaning shaxsiy resurslari, moslashuvchanligi, o'z-o'zini baholashi va stressli vaziyatlarni idrok etish xususiyatlarini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur muammoni o'rganishning amaliy ahamiyati shundaki, bolalarda yuqori xavotir darajasini o'z vaqtida aniqlash ularning emotsional farovonligini qo'llab-quvvatlash, psixologik moslashuvini yaxshilash va ta'lim jarayonidagi qiyinchiliklarning oldini olishga xizmat qilishi mumkin. Xavotirning shaxsiy va vaziyatli shakllarini farqlash esa psixologik diagnostika va korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni individual ehtiyojlarga muvofiq tashkil etish imkonini beradi.

Shu nuqtayi nazardan, kam ta'minlangan oilalar farzandlarida shaxsiy va vaziyatli xavotirning psixologik xususiyatlarini aniqlash, ularning namoyon bo'lishiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish hamda mazkur holatning bolaning ijtimoiy-psixologik moslashuvi bilan bog'liqligini o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi kam ta'minlangan oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda shaxsiy va vaziyatli xavotirning namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash va ularning shakllanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni tahlil qilishdan iborat. Xavotir muammosi ko'plab olimlarning ilmiy tadqiqotlari o'rganilgan. Ular qatoriga Z. Freyd, K. Xorni, V.M. Astapov, N.D. Levitov, A.S. Malygina, E.V. Novikova, N.M. Nogovitsin, A.M. Prihojan, I.V. Starshinin va boshqa olimlarni kiritish mumkin. O'smirlik davrida xavotir muammosini o'rganishning dolzarbligi, bir tomondan, o'smir shaxsining rivojlanishidagi murakkab yosh davri bilan, ikkinchi tomondan esa stress, o'quv yuklamasi, tengdoshlar va kattalar bilan muloqot hamda nizolarning o'g'il va qiz bolalarning hissiy sohasiga ta'siri bilan belgilanadi.

Xavotirning paydo bo'lishi o'smirning ijtimoiylashuv jarayonining buzilishiga, tengdoshlari bilan muloqot qilish jarayonining qiyinlashishiga, stressga chidamlilik va kreativlik darajasining pasayishiga olib keladi hamda umuman shaxsiy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatadi [1; 2]. Ayrim tadqiqotchilar [3; 4] xavotirni, asosan, stressli vaziyatlar doirasida ko'rib chiqadilar. Xavotir noaniq xavfni his qilish yoki undan xavfsirash, uni kutish holati sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Stress holatida, ya'ni noqulay yoki keskin o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish zarurati tufayli organizm va psixikaga tushadigan yuklama ortganida xavotir darajasi oshadi. Bunday holatda xavotir stressni yengib o'tish uchun psixologik resurslarni safarbar etadi.

Muhokama. Xavotir - insonning tashvishlanishga moyilligi, subyektiv zo'riqish hissi va salbiy mazmundagi noxush taxminlar bilan tavsiflanadigan emotsional holatdir [7]. Fiziologik nuqtayi nazardan qaraganda, xavotir vegetativ asab tizimining faollashuviga olib keladi. Mazkur emotsional holat stressli vaziyatlarda yuzaga keladi va odatda vaqt o'tishi bilan uning intensivligi hamda dinamikasi o'zgarib boradi.

V.V. Davidov xavotirni individning hayotdagi turli vaziyatlarda bezovtalik hissini boshdan kechirishga yuqori darajada moyilligidan iborat bo'lgan individual-psixologik hodisa sifatida izohlaydi. Muallifning mazkur ta'rifidan kelib chiqib, xavotirni psixologik hodisa, shaxsning individual-psixologik xususiyati, insonning xavotirni boshdan kechirishga yo'nalganligi hamda, nihoyat, yuqori darajadagi bezovtalik holati sifatida tavsiflash mumkin.

Xavotir fenomenini zamonaviy paradigma nuqtayi nazaridan ko'rib chiqadigan bo'lsak, xavotir subyekt faoliyatining muayyan vaziyatga nisbatan adekvat emasligini ko'rsatuvchi o'ziga xos signal sifatida namoyon bo'ladi. Har bir insonda o'ziga xos foydali xavotir, ya'ni tashvishlanishning optimal darajasi mavjud bo'lib, bu shaxs rivojlanishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xavotir - noaniq xavf mavjud bo'lgan vaziyatda yuzaga keladigan va salbiy baholashni o'z ichiga olgan insonning emotsional holatidir. Xavotirning asosiy elementi - tahdidni his qilishdir. Funktsional jihatdan xavotir subyektni ehtimoliy xavf haqida ogohlantiradi va ushbu xavfni faol izlashga undaydi.

Adabiyotlar tahlili. Xorijiy psixologiyada xavotir muammosi bilan K. Spilberger ham shug'ullangan. U xavotirni ikki shaklga ajratgan: vaziyatli xavotir (holat sifatidagi xavotir) va shaxsiy xavotir (xususiyat sifatidagi xavotir). Vaziyatli xavotir o'zgaruvchan holatlar va emotsiyalar, zo'riqish, bezovtalik hamda asabiylik bilan bog'liq bo'ladi [6].

Xavotirning barqaror namoyon bo'lishlari shaxsiy xavotir deb ataladi va muayyan shaxsiy xususiyatlarning mavjudligi bilan bog'lanadi. Bunday xususiyatlar insonning stress va emotsional kechinmalarga moyilligini kuchaytirib, vaziyatni xavfli sifatida qabul qilishiga olib keladi. Natijada o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini baholash darajasining pasayishi, shuningdek, faoliyat samaradorligining susayishi kuzatilishi mumkin.

Ilmiy adabiyotlar tahlili [1, 3] xavotirning yuzaga kelishiga sabab bo'luvchi quyidagi omillarni ajratib ko'rsatish imkonini berdi: bola va ota-ona o'rtasidagi noqulay munosabatlar; o'ziga nisbatan barqaror munosabatga bo'lgan ehtiyojning frustratsiyasi; o'z-o'zini baholash darajasining pastligi; o'z tanasining salbiy obrazi; maktabdagi o'zlashtirishning past darajasi, oilaviy muhit hamda oilaning iqtisodiy jihatdan ta'minlanganlik darajasi.

Iqtisodiy jihatdan kam ta'minlangan oilada yashash bolalarning emotsional holatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Oilaning moddiy resurslari cheklanganligi kundalik ehtiyojlarni qondirishdagi qiyinchiliklar, kelajakka nisbatan noaniqlik, oiladagi psixologik zo'riqish va ijtimoiy imkoniyatlarning cheklanishi bilan birga kechishi natijasida bolaning xavotir darajasi ortishi ehtimoli mavjud. Bunday sharoitlar o'smirning vaziyatlarni xavfli yoki noaniq deb qabul qilishini kuchaytirib, vaziyatli xavotirning ortishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, uzoq davom etuvchi iqtisodiy stress bolaning psixologik moslashuv resurslariga ta'sir ko'rsatib, xavotirchanlikning nisbatan barqaror shaxsiy xususiyatga

aylanishi ehtimolini oshirishi mumkin. Shu sababli kam ta'minlangan oilalar farzandlarida nafaqat vaziyatli xavotir, balki shaxsiy xavotir darajasini ham ortishiga sabab bo'lishi mumkin.

Yuqorida bayon etilgan fikrlardan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning maqsadi kam ta'minlangan hamda moddiy ta'minlangan oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda vaziyatli va shaxsiy xavotir darajasini aniqlashdan iborat. Tadqiqot tanlanmasini uchun jami 237 nafar respondent tanlab olindi.

Diagnostic vosita sifatida quyidagi Reaktiv (vaziyatli) va shaxsiy xavotirlik darajalarini o'rganuvchi (Ch.D.Spilberger va Yu.L.Xanin) metodikasidan foydalanildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra:

Ko'rsatkichlar	O'rtacha rang	U	r	
	MT (N=137)	KT (N=100)		
Shaxsiy xavotir	69,02	187,48	-13,151	0,000***
Vaziyatli xavotir	70,42	185,55	-12,779	0,000***

Tadqiqotimiz maqsadidan kelib chiqib, "Reaktiv (vaziyatli) va shaxsiy xavotirlik darajalarini" o'rganuvchi (Ch.D.Spilberger va Yu.L.Xanin) bo'lib, unda ($U=-13,151$; $p<0,001$) tafovutlar kuzatildi. Sinaluvchilarning shaxsiy xavotir shkalasidagi farqlar (1-rasm)

Shaxsiy xavotirlik erta bolalikdan individual shaxsiy xususiyatlarga va tashqi omillar, shuningdek, tarbiya turlariga asoslangan holda shakllanadi. Kam ta'minlangan oilalardagi bolalar ko'pincha ota-onalar tomonidan yetarli darajada emosional qo'llab-quvvatga ega bo'lmaydilar. Bu esa bolaning ichki dunyosida notinchlik, o'zini keraksiz yoki kambag'al his qilish, ayniqsa tengdoshlar bilan solishtirganda, xavotirli holatlarni kuchaytiradi.

Shaxsiy xavotirlik darajasining oshishi odatda shaxslararo ziddiyatning shakllanishi bilan bog'liq bo'lib, doimiy xavf hissi, noaniqlik hissi, tashvish, keskinlik va yaqinlashib kelayotgan muvaffaqiyatsizlik, frustrasiya cheksiz tashvish yoki tuyg'u sifatida namoyon bo'ladi. Shaxsiy xavotir darajasining oshishi inson faoliyatining barcha sohalariga ta'sir qiladi: bu motivatsiyani sustlashtiradi, muloqotni qiyinlashtiradi va hokazo. Bular o'z navbatida tuzatish qiyin va jiddiy nevroitik kasalliklarning shakllanishi uchun asosdir.

Ushbu metodikamizning navbatdagi shkalasida vaziyatli xavotir ham kam ta'minlangan oilalarda yuqori bo'lib, unga ko'ra ($U=-13,260$; $p<0,001$) farqlar kuzatildi (2-rasm).

Xavotirning paydo bo'lishi bolaning ijtimoiylashuv jarayonining buzilishiga noto'g'ri kechishiga, tengdoshlar bilan muloqotga, stressga chidamlilik va ijodkorlikning pasayishiga shuningdek, shaxsiy rivojlanishga salbiy ta'sir qiladi. Kam ta'minlangan muhitda o'sgan o'smir va o'spirinlar ko'p hollarda o'zlarini xavfsiz muhitda his qilmaydilar. Ular uchun har qanday yangi vaziyatlar yangi sinf, tanish bo'lmagan odamlar, rasmiy baholash jarayonlari tahdid sifatida qabul qilinishi mumkin. Bu esa vaziyatli xavotirning ortishiga olib keladi. Kam ta'minlangan muhitda o'sgan bolalarda ko'pincha bilim olish imkoniyatlari cheklangan bo'ladi. Bu esa imtihon yoki boshqa baholash jarayonlaridagi men qila olmayman kabi ichki ovozlari ulardagi vaziyatli xavotirni keltirib chiqaradi. Kam ta'minlangan oilalarda o'sgan o'smirlar va o'spirinlar moddiy etishmovchilik, ishsizlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning kamligi tufayli doimiy stress ostida bo'ladilar. Bu holat ularning yangi vaziyatlarga moslashuvchanligini pasaytiradi va vaziyatli xavotirni oshiradi. Xavotirning bu ikki turi bir bir bilan uzviy bog'liqlikda bo'lib, insonda shaxsiy xavotir darajasi yuqori bo'lsa, u hatto oddiy vaziyatlarda ham vaziyatli xavotirni kuchli his qiladi shaxsiy xavotir o'z navbatida vaziyatli xavotirga "fon" yaratib beradi.

Xulosa. Xavotir muammosini o'rganish masalasi har qanday davrda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Xavotir holati salbiy ijtimoiy tajribaning natijasi bo'lishi bilan birga, insonning xulq-atvori va faoliyatida turli qiyinchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Mazkur fenomenini o'rganish xavotir darajasi yuqori bo'lgan shaxslarni o'z vaqtida aniqlash, ularga psixologik korreksiya choralarini qo'llash hamda xavotirning oldini olish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Орепанова, Н.Л. Тревожность. Ее причины и следствия / Н.Л. Корепанова, О.В. Лебедева. – Текст : электронный // Концепт : науч.-метод. электрон. журн. – 2016. – Т. 28. – С. 35-37. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56462.htm> (дата обращения: 19.11).

[2] Малыгина, А.С. Тревожность в подростковом возрасте как фактор, влияющий на поведение в конфликтной ситуации / А.С. Малыгина. – Текст : электронный // Концепт : науч.-метод. электрон. журн. – 2017. – Т. 39. – С. 3346- 3350. – URL: <http://e-koncept.ru/2017/970996.htm> (дата обращения: 19.11.2020).

[3] Stepanov S.S. Trevozhnost' i ee proyavleniya [Anxiety and its demonstrations]. Sem'ja i shkola [Family and school], 2014, no. 1, pp. 136–148.

[4] Horni K. Trevozhnost' [Anxiety]. Horni, K. Sobranie sochinenij. V 3 t. T. 2 [Collected Works. In 3 volumes. V. 2]. Moscow: Smysl, 1997. (In Russ.)

[5] Северин А.В., Киричик Е.С. Проявления ситуативной и личностной тревожности у девочек и мальчиков подросткового возраста. Brest, Belarus. JOURNAL OF SHADRINSK STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY. ISSN 2542-0291 No. 4 (48) 2020. <https://cyberleninka.ru/article/n/proyavleniya-situativnoy-i-lichnostnoy-trevozhnosti-u-devochek-i-malchikov-podrostkovogo-vozrasta>

[6] Spielberger C.D. Anxiety: Current trends in theory and research. N.Y., 1972. Vol. 1. P. 24-55

[7] Астапов В.М. Функциональный подход к изучению состояния тревоги // Тревога и тревожность. СПб, 2001. С. 156-165.